

FOLKLORUN BİLİMSELLEŞTİRİLMESİ ARAYIŞININ BİR PROTOTİPİ OLARAK ARNOLD VAN GENNEP'İN LE FOLKLORE FRANÇAIS (FRANSIZ FOLKLORU) ADLI YAPITINI YENİDEN OKUMAK

**La relecture du Folklore Français d'Arnold Van Gennep comme prototype
d'un effort de scientification du folklore**

Prof. Dr. Kubilay AKTULUM*

ÖZ

Arnold Van Gennep'in dört ciltlik Fransız Folkloru başlıklı, 3099 sayfalık derlemesi ve 1076 sayfa tutan "Kaynakça" kitabı toplam 4145 sayfa devasa bir başyapıt. 1998-1999 yılları arasında yeniden basımı yapılan söz konusu yapıt araştırmacının değişik çalışmalarında dağınık olarak yer verdiği folklorik içeriğe yaklaşımı konusunda oldukça ayrıntılı bilgiler kapsamaktadır. Değişik uğraş alanlarında başyapıt konumunda görülen kimi çalışmaların neden bu denli evrensel değerde olduklarını kavrayabilmenin koşulu kuşkusuz benimsenen sorgulama yöntemleri, ele alınan yapıt ya da ürün karşısında izlenen yol, alan karşısında benimsenen düşünsel ya da kısacası benimsenen bilimsel tutumla doğrudan ilintilidir. Bu amaçla araştırmacının yaklaşık 60 sayfalık le Folklore başlığıyla yayımladığı çalışması çok önce Pertev Naili Boratav tarafından Türkçeye çevrildi. Alanında bu denli öne çıkan bir araştırmacının Fransız Halk kültürünü oluşturan çeşitli verileri bir araya toplamak yanında, folkloru bir "bilim" olarak tanımlamak yönünde giriştiği kavramsal, yöntemsel, disiplinlerarası tutumun önemini anımsanıp bir kez daha vurgulanması gerektiğini; güncelliği halen süren söz konusu yapıtın temel yönelimlerinin neler olduklarını, yöntemsel gereçlerin bu denli çeşitlendiği günümüz koşullarında yeniden gözden geçirilip belleği tazelemenin, çalışma üzerindeki algıyı güncellemenin yararlı olacağını düşünüyoruz. Bu yazıda, yeni koşullarda böyle bir yapıtı yeniden okumaya giriştiğimizde, A. Van Gennep'in kavram, yöntem, bilimsellik arayışının temel ipuçlarının, alan karşısındaki motivasyonlarının neler olduklarını, yönteminin arka planındaki kimi yönlerini en öze indirgeyerek ortaya koymayı, çalışmayı bu yönleriyle, kendi koşulları ve kimi zaman kendi koşullarımıza göre yeniden okuyarak konumlandırmayı amaçlamaktayız.

Anahtar Kelimeler

Arnold Van Gennep, le Folklore Français, Folklorun bilimselleşmesi

RESUME

Le Folklore Français en quatre volumes d'Arnold Van Gennep s'avère être un immense ouvrage, qui se constitue d'un recueil de 3099 pages avec une Bibliographie de 1076 pages, en tout 4145 pages. Réédité en 1998-1999, l'ouvrage en question diffuse des informations détaillées sur l'approche adoptée de la part de l'auteur, qui se trouve éparpillée dans plusieurs autres travaux. La condition de saisir l'universalité de certains travaux, évalués comme des références indispensables est liée directement aux méthodes d'analyse, au parcours analytique suivi tout au long d'un produit culturel, à l'attitude scientifique adoptée face au domaine traité. C'est dans cet objectif-là que Pertev Naili Boratav a traduit bien avant en Turc le Folklore d'une soixantaine de pages du chercheur. Il nous a paru donc utile et nécessaire de souligner encore une fois l'intérêt de l'attitude interdisciplinaire, notionnelle et méthodologique d'un éminent chercheur afin de définir le folklore comme une "science" à part, de collecter des matériaux variés de la culture populaire française; de déterminer les principales orientations d'un ouvrage qui n'a pas perdu de son actualité, de rafraîchir la mémoire en révisant les outils d'analyse qui ont cours de nos jours, d'actualiser sa compréhension. Dans ce travail, nous avons pour objectif de préciser les indices fondamentaux de la recherche des concepts, méthodes et scientification d'A. Van Gennep, lorsque l'on s'attaque à la relecture d'un tel ouvrage sous des conditions nouvelles, de déterminer la nature de ses motivations face à un tel domaine, de mettre en évidence dans son essentialité certains aspects de son approche, de resituer ainsi l'ouvrage et de le relire selon nos conditions actuelles.

Mots-clés

Arnold Van Gennep, le Folklore Français, scientification du folklore

* Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Fransız Dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara/Türkiye
aktulumk@yahoo.com

Arnold Van Gennep'in *Fransız Folkloru* başlıklı yapıtı folklorun kendi kavramları, sınırları, verileriyle ayrı bir bilim dalı olması yanında folklor alanında uzmanlaşabilmenin temel koşullarını sağlaması gereken bir araştırmacının çok yönlü özelliklerini buluşturması bakımından ilginç veriler sunmakta, ayrıca folklorik niteliğine uyan bir içerik karşısında bir folklor araştırmacısının ve yorumcusunun öncelikle temel bir varsayım olarak benimsemesi gereken yol konusunda yaşamsal önemde bir varsayım ortaya atmaktadır: Durkheim'ın "felsefi ve dogmatik" özellikli toplumbilimsel yaklaşımından esinlenen ve ancak bir müzede sergilenmekten öte bir işe yaramayan nesneyi (folklorik içerik) öne alan tutumu bir yana bırakıp söz konusu toplumbilimcinin insanı biçimleyen düşünce ve inancı dışlayan yaklaşımını başköşeye oturtmak. Öyle ya, folklorik kategorisinde konumlanan her nesne belli bir toplumun imge evrenine (bkz: Aktulum 2014) ilişkin vazgeçilmez veriler sağladığına göre Van Gennep'in düşünce ve inanış odaklı bir yaklaşım izlemesi, dolayısıyla başlangıçta toplumbilime bağlı kalarak çalışan etnografyanın toplumun "eskimiş" ürünlerinin koleksiyonunu yapmaya ve halk geleneklerini geçmişten geriye kalan arkaik unsurlar olarak görmesi anlayışına bir karşı çıkıştır.

Van Gennep, folklor ve etnografya konusunda öne çıkarılan folklorik nesnenin durağanlığı anlayışı karşısına bir toplumun imgelemine yönelik temel ipuçları sağladığını öne sürerek folkloru daha devingen bir perspektiften işleme yoluna gider. Folklor, demografiden ayrı olarak yalın bir is-

tatistik döküm olmadığından bu devingenlik bir başka düzlemde: araştırmacının, özellikle karşılaştırmalı folklor çalışmaları için vazgeçilmez koşullardan birisi olan çokdilliliği göz önünde bulundurulduğunda daha çarpıcı bir özelliğe bürünmektedir. Gerçekten de Van Gennep, değişik düşünme, gerçeği algılama ve yeniden yaratma biçimlerini kavramada en önemli araç olan çeşitli diller konusundaki bilgisi, bunun yanında değişik ülkelerde edindiği deneyimlerle ortaya koyduğu çalışmalarda folklorun çağdaş anlamda bilimsel bir çerçeveye oturtulmasına önemli katkı yapmıştır: Fransızca, Almanca, Hollandaca, İngilizce, İtalyanca, Portekizce, Arapça, Rusça yanında pek çok yerel dil öğrenen Van Gennep tarih, filoloji, felsefe, din bilimleri, diller tarihi gibi alanlarda edindiği bilgileri etnografya ve folkloru ayırdığı kendi çalışmalarında, ayrıca yönettiği folklor dergilerinde kullanmıştır. Kendi döneminde henüz Fransızca'ya çevrilmemiş olan Rus folkloruna ilişkin yapıtlar konusunda *Revue de l'Histoire des Religions*'da (Dinler Tarihi Dergisi) değişik çözümlenmelere yer vermiştir. *Tabou et Totémisme à Madagascar. Etude Descriptive et Théorique* (Madagaskar'da Tabu ve Totemcilik. Betimsel ve Kuramsal Bir İnceleme) adlı çalışması 1904 yılında yayımlanmıştır. Otuz yıl boyunca *Revue des Traditions populaires* (Halk Gelenekleri Dergisi) ve *Revue de l'Histoire des Religions*'da yazılar yayımlamıştır. J.G. Frazer'in *le Totémisme* başlıklı bir yapıtıyla çevirmenlik işine el atmış, Hollandaca kaleme aldığı *le Droit Musulman* (Müslüman Hukuku) adlı bir inceleme çalışması yayımlamıştır. Ol-

dukça saygın bir dergi olarak bilinen *Mercure de France*'ın "Etnografya ve folklor" bölümünü yöneten odur. *Religions, Moeurs et Légendes* (Dinler, Gelenekler ve Efsaneler) başlığı altında beş ciltte topladığı incelemelerinden önemli bir bölümü söz konusu dergide yayımlamıştır. 1906 yılında yayımladığı *Mythes et Légendes d'Australie* (Avustralya Mitleri ve Efsaneleri) adlı çalışması *Fransız Folkloru* adlı çalışmasının öncelleri olarak karşımızda durmaktadır. *Rites de Passage* (Geçiş Ritüelleri) adlı bir sonraki çalışması aynı özellikte bir başka çalışmasıdır. 1910'da yayımlanan *Formation des Légendes* (Efsanelerin Oluşumu) adlı bir başka çalışmasında tümüyle bilimsel bir tutum benimseyerek halk arasında yaygın olan "olağanüstülük" konusuna el atmıştır. 1914 yılında Neuchâtel Üniversitesi'nin katkılarıyla ilk etnografya kongresini düzenleyen odur. 1922 yılına gelinceye değişik değişik çalışmalara imza atan Van Gennep için 1922-1940 yılları arası oldukça verimli geçmiştir. Madagaskar, Avustralya, Cezayir mitleri ve efsanelerini incelediği çalışmalardan başka *l'Etat du Problème Totémique* (Totem Sorunsalının Durumu)'nu yayımlamıştır. 1924 yılından başlayarak ölünceye değin *Fransız Folkloru* üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu dönem *le Folklore. Croyances et Coutumes Populaires Françaises* (Folklore. Fransız Halk İnanışları ve Gelenekleri) adlı devasa çalışmanın başlangıcıdır. Yazar, amacını açıklıkla belli eder: "*Eskiden pek çok Fransız bilginine uluslararası ün kazandırmış olan, ancak resmi eğitim-öğretim programlarımızda hiçbir zaman yer bulmamış olan bir bilim*

dalı lehinde bir propaganda kitabı" (Gennep 1998:XI) ortaya koymak. Van Gennep, Fransa'da toplumbilimin bir yan alanı olarak görülen, Durkheim'ın ve öğrencilerinin felsefi ve dogmatik yaklaşımlarına bağlanan etnografya/folklor konusunda bir çalışmanın olmamasından yakınmaktadır. Tüm folklorik ürünlerin zaman içerisinde "bozulmaya", dolayısıyla ortadan kalkmaya açık olduğunu bilen Van Gennep öğrencisi konumundaki Claude Seignolle ile kentleşmenin her şeyi tehdit ettiği bir ortamda yok olmak tehlikesiyle karşı karşıya olan gelenekleri, alışkanlıkları, efsaneleri, kapsadıkları gizleri "*kurtarmanın*" arayışındadır.

Van Gennep, kurgusal anlatılar bağlamında gündeme gelen, sanat yapıtının yansıttığı şeyin gerçekliğin kendisi mi yoksa olası bir gerçeklik midir sorunsalına koşut bir biçimde, yalnızca bir "*dolayım*" (Fr. médium) olarak kavranması gereken sözlü ya da yazılı folklorik bir ürünün ancak "*yaklaşık bir imge*" sunmaktan öte geçemeyeceği ilkesine göre yapıtını oluşturmuştur. "Halk imgelemi" (Gennep 1998:1) şu ya da bu ürün konusunda yaratılan imgeler yığından oluşmaktadır. Öyleyse folklorik bir ürün imgenin aracılığıyla belli bir grup, toplum, halk konusunda "olası" bir bilgi aktararak ve başka yapıtlarda bu imgenin dolaşımıyla kalıcılığını yakalamaktadır. İmgelemin belirginleşmesine yarayan içeriğe gelince; bunlar alabildiğine çeşitlidir: halk edebiyatı kapsamında masallar, efsaneler, şarkı sözleri; halk müziği, dinsel inanışlar; halk arasında (çocuklar ve yetişkinler) oynanan değişik oyunlar; doğum-ölüm ritüelleri, değişik tören biçimleri; hal-

kın yaşadığı evler, köyler; plastik ve dekoratif halk sanatları vd.

Sanatın değişik biçimlerinde dizgeli sorgulamalar yaparak yapıtları bilimsel bir temele oturtma, böylelikle belli bir sorgulama yöntemi ortaya koyma arayışında olan Van Gennep, folklorun bilimsel temellerini belirleme isteğini çalışmasının hemen başlarında belli eder: “*Folklor geçen yüzyılda yöntemli bir araştırma modeli, birbirini sürdüren yaklaşımlar ortaya koyamadı; oysa o dönemlerde yeni sayılan alanlarda bu yapılmıştı: toplumbilim, psikoloji, dilbilim, biyoloji.*” (Gennep 1998:2). Öznelliğin devre dışı bırakılması gereken bu arayış yöntemin ve dizgeselliğin yerleştirilmesinin kaçınılmazlığı konusunda o dönem için kayda değer özelliktedir. Bu arayış folkloru “*düşük nitelikte, gülünç bir zaman geçirme*” aracı, gözlemin önünü tıkayan bir uğraş konusu olmaktan çıkarak bir düşünme nesnesi; ayrıca folkloru toplumbilimin, “*yaşayan geleneklerin incelenmesi*” konusuna alaycı bir tutumla tarihin ve tarihçilerin uğraş alanından sıyrarak özerk bir disiplin durumuna getirecektir. Tarihin verilerine yaslanarak gelenekleri ve “*ataların alışkanlıklarını*”, eski adetleri, geçmişin kalıntılarını, eski zamanları incelemeye kalkan bildik folklorcular bu nedenle gözlemlerinde belli sınırların ötesine geçemediklerinden, kayda geçirilmedikleri için tarihselleşen folklorik ürünlerin gitgide gözden yitmesinin önüne geçememişlerdir.

Bilimsel bir yöntemle ilişkin ilk adım, bilinen ya da henüz yayımlanmamış, üzerinde durulmamış folklorik bir gereci “*sınıflandırmak*” çabasıyla

atılır. Claude Lévi-Strauss’un *Yaban Düşüncé*’de, yabanlıların yaşama biçimlerini sorgularken “sınıflandırmayı” başköşeye oturtması boşuna değildir; önce Rus Biçimcileri, ardından yapısal dilbilimin yirminci yüzyılın başlarında benimsedikleri dizgesellik, yöntem belirleme, dolayısıyla bilimsellik arayışının, Van Gennep’in de vurguladığı gibi, ilk evresini oluşturmaktadır. Bilimsellik arayışı doğal olarak söz konusu alana ilişkin temel kavramların belirlenmesini de zorunlu kılmaktadır; “*folklorun içsel anlamı*” (Gennep 1998:2) yanında insan bilimleri arasındaki yeri, gözlemlene ve yorumlama biçimleri, sunduğu olanaklar ancak bu yolla kavranabilecektir. Yöntem yokluğu ayrıca folklorun bir disiplin olarak yerleşmesinin önüne geçecektir; Van Gennep’e bakılırsa pek çok Asya, Amerika ve Avrupa ülkesinden ayrı olarak Fransa’da folklorun üniversitelerde ayrı bir kürsü olarak yerleşmemesinin temel nedeni budur. Bununla birlikte folklorun tümüyle kendi içerisine kapalı bir alan olarak yerleşmesini de kabullenmez. Disiplinlerarası verileri kullanan, doğa, tıp, dilbilim gibi değişik uğraş alanlarının verilerini kendi uğraş alanına dönüştürerek soğan, böylelikle gözlem ve sınıflandırmalarını bu görüngüye taşıyabilen folklor araştırmacısının çabasının kayda değer olduğunu vurgulamaktan geri durmaz. Folklorla çoğul bir özellik katacak yaklaşım böylelikle olasıdır. Genel bir kuramın başat özellikleri belirlenmedikçe, yöntembilim arayışı somutluk kazanmadıkça; özgül bir folklorik alan söz konusu olmadıkça ve tipik bir folklorik olgu gündeme gelmedikçe ilerlemek, bilim-

sellikten söz etmek olası değildir. Bu, Van Gennep'in öncelikle uğraş konusu olmuştur. Van Gennep, bir yöntem arayışına çıkarken karşılaştırmalı bir tutum izlemekten, karşılaştırmayı yöntemin ayrılmaz bir parçası durumuna getirmekten geri durmamıştır. Her yapısal sorgulamada benimsendiği gibi olguları tek tek sorgularken aralarındaki "ilişkileri", dolayısıyla olguların kendisinden çok ilişkilerin değerini, bir başka deyişle bağlama göre işlevlerini belirlemek yolunu seçmiştir. Yan unsurlar yerine tipik ya da genel olanı yeğleyerek bir ayırıştırma yoluna giden Van Gennep alana ilişkin kavramların kalıp değerleri kapsamadıklarını, değişken özelliklerinin olabileceğini de vurgulamıştır. Böylelikle sorgulamalarının temel yönelimi kendini belli eder: yatay düzlemde kendi sorgulamalarının doğrudan bir sonucu olan bir sınıflandırma yapmak, dikey düzlemde olguların aralarındaki olası ilişkileri araştırmak. Böylelikle Van Gennep özneliğin ötesine geçerek nesnel bir bakışı yerleştirir. Bilimselliğin temel ölçütlerinden birisi budur.

Dilsel çeşitliliğin kültürel çeşitliliği doğurduğu coğrafi bir uzamda çeşitlilik ve çeşitliliğin içerisinde beliren antropolojik ayrımlar bildik bir ilke olarak tekil değil, çoğul bir sorgulamayı zorunlu kılmaktadır. Van Gennep, Fransa'nın antropolojik, kültürel, dilsel bakımdan çoğulluğunu oraya özgü bir özellik olarak somutlaştırmaya uğraşırken folklorcuların temel bir işlevine gönderme yapar: söz konusu çeşitlilik bilinmeden ortaya atacakları genel evrimsel kuramların düşünsel birer soyutlamadan öteye geçemeyeceğinden söz eder. Folklorcu her türden

dil, kültür, ırk vb. olgusunu durağanlığı değil, devingenliği, değişkenliği, dönüşümleri çerçevesinde ele alabilir. Bu nedenle bir ulusu oluşturan unsurların değişik dış etkenlerle belirlendiği, tümüyle içsel, kapalı bir sorgulamanın çok fazla yararlı olamayacağını vurgular. Örneğin, Hristiyanlığın özellikle Ortaçağ'da tektipleştirdiği, XVII. yüzyıla gelindiğinde siyasal girişimlerle kurallara bağlayarak baskıladığı kültür söz konusu tektipleştirmenin, toplumsal alışkanlıkların ve geleneklerin gelişiminin askıya alınmasının önünü aralamıştır.

Van Gennep, folklorun İngilizce karşılıklarını kendi içinde tartışarak kendince bir soru tümcesiyle bir belirleme de önerir. Bilindiği gibi, Thoms'un önerdiği "Folk", halk; "Lore" bilgi, bilim anlamlarına geliyor. "Söz konusu olan bizim halk konusundaki bilgimiz midir, yoksa halkın doğa ya da gerçeklik, dünya konusundaki bilgisi midir?" (Gennep 1998:12) Sébillot'un *Fransa Folkloru* adlı çalışması bu ikinci tanıma uymaktadır. Fransız toplumunun yer, gök, deniz, kuş, flora, fauna, halk ve toplum konusundaki algısını, anlayışını, inanışını öne çıkarır. Van Gennep, folkloru bir halk konusunda bilgi yanında bu bilginin çözümlenmesi, incelenmesi ve bilimi anlamında kullanılır, İngilizce karşılığında çok Almanca ve Hollandaca'da kullanılan *Volskunde* sözcüğünün kapsamını benimser. Alana ilişkin kimi kavramları buna göre konumlandırır: Örneğin psikoloji çift anlamlı bir kavramdır, kimi zaman mantal işlemlerin, düşünce ve duyguların bilimi anlamına geldiği gibi, bir erkeğin, kadının, grubun, halkın mantal nitelikler toplamı

anlamına da gelmektedir; mantalite ise yalnızca mantal aktiviteleri kapsar, ancak onların bir çözümü değildir. Van Gennep bununla kalmayıp İngilizce terimden (folk-lore) Fransız dilinin doğasına uygun başka terimler türetir: bir isim biçimi olan *folkloriste*, bir niteleme biçimi olan *folklorique*. Değişik kuramcılar ise (örneğin Sébillot, Brémont, Gaidoz vd.) *tradition* (gelenek) sözcüğünden “*traditionnisme*, *traditionalisme*, *traditionniste*” (Gennep 1998:13) sözcüklerini türetirler; dilbilimsel kaygıların belirlediği bu türden türetimler siyasal bir yönü de arka planda barındırmaktadır. Her nesil geçmişini gereksinim ve koşullara göre yeniden yaratma yoluna gitmiş, yeni terim ve kavramların belirmesi kaçınılmaz olmuştur. Böylelikle değişime direnen “geçmiş” ya da “gelenek” olarak tanımlanan şey yeni koşullarda yeni bağlamlarda yaşama döndürülmüşlerdir. Van Gennep’in örtük bir dille benimsediği yaklaşımı geleneksel olanı yeniden güncelleme adına yeniden yazan metinlerarası tutumun oldukça kaba bir prototipini önceden bildirmektedir.

Folkloru bilimsel bir zemine oturtmanın vazgeçilmez koşulu olan başlıca kavramların belirlenmesi konusunda oldukça titizlenen Van Gennep, İngilizce terimin yanına aynı sözlüksel ve kavramsal alanda konumlandırılabilir kimi diğer kavramları, dilbilimdeki karşılığıyla söylersek, bir kökenbilimci tutumuyla irdeler. Amacı irdedelediği terim ya da kavramların geçerliliğini savunmak değildir tümüyle, kendince tanımlamaya uğraştığı folkloru uygunluklarını da sorgular. Pek çok disiplinde temel bir gönderge

konumunda olan Yunanca ya da Latince sözcüklerin uygunsuzluğu onun sorunsallarından birisidir. Latince’de halk kategorisine gönderme yapan *populus*, *plebs* ve *vulgus* terimleri günümüz koşullarında anlamsal sapmalara uğramışlardır. Örneğin *vulgus in populo* (Gennep 1998:13) kullanımında yan yana getirilen iki terimden birisi olan “vulgaire” küçümseyici bir anlamla kullanıldığından bir yana bırakılır. Yunanca kökenli “ethnos, laos ve demos” sözcükleri biçimsel olduğu kadar anlamsal dönüşüme uğrayanlar arasında en bildik olanlarıdır. “Folklore” sözcüğünden daha eski bir kullanımı olan “etnologie” ve “ethnographie”, Heredotos’un, Plutarkos’un bir seyyah tutumuyla başka toplumların gelenekleri, alışkanlıklarının incelenip çözümlenmesi anlamında kullanılıyordu; günümüzde kavramların alanı daraltılarak “ilkel, yabani, yarı-uygar halkların incelemesine indirgenmiştir. Gaston Paris ve Paul Sébillot’un folklor yerine “geleneksel etnografya” adlandırmaları, XIX. yüzyılda sözcüğe başka bir anlam yüklediğinden tutulmamıştır. Aynı amaçla kullanılan “Laos” sözcüğü de yerleşmemiştir. “Demos” sözcüğü ise daha çok İtalya’da karşılaştırmalı etnoloji ve etnografya çalışmaları bağlamında uzunca bir süre varlığını sürdürmüştür. Hatta sözcük değişik disiplinlere uyarlanarak yeni sözcükler üretilmiştir, örneğin “démopsychologie”, bir toplumun alışkanlıklarını, saplantı durumuna gelmiş kurumsallaşmış alışkanlıklarını inceleyen alana gönderme yapmaktadır. Ancak Fransa’da söz konusu terimin (démós) farklı içerikleri kapsayan terimlerle karışması

(örneğin demokrasi, demografi, demoloji) nedeniyle yine göz ardı edilmiştir (Gennep 1998:14).

Van Gennep'in kavramsal kaygısı kuskusuz folklorun bilimselliği arayışına koşut gelişmektedir. Alanın kendi döneminde tümüyle özerkleşmemesi yerleşik kavramların henüz benimsenmesini alabildiğine geciktirmiştir. Van Gennep buna karşın alana ilişkin kavramsal saptamalarını, üzerinde durduğu kavramların anlam olasılıklarını kökensel sorgulamalarla yaparken bilimsellik ilkesine bağlılığını her fırsatta belli etmiştir. Örneğin bir köken araştırması anlamında, dilbilimcilerce çokça kullanılan "etimoloji", başlangıçta yalnızca sözcüklerin kökenleri olarak anlaşılma-ya nesnelere, şeylerin, kurumların, alışkanlıkların ve geleneklerin kökenleri anlamında da kullanılmaktaydı. Gelenek anlamında kullanılan "tropoi" yerine yeğlenen "ethos, ethoi" kavramlarından çıkararak kimi araştırmacılar folklor, etnografya, toplumbilim kavramları yerine "éthologie" kavramını kullanmışlar, ancak "ethnologie" kavramıyla biçimsel ve anlamsal bakımdan birbirine karıştığı için kullanmaktan vazgeçmişlerdir. Rus araştırmacıların önerdikleri "ethos" kavramı ise "ethnos"dan ayrı olarak ortak bir düşünce biçimini bildirmek için önerilmiştir (Gennep 1998:14-15).

Kavram kargaşası adlandırmayı alabildiğine güçlendirmektedir. Dolayısıyla bilimsellik arayışında olan bir alanda ilk anda tuhaf kaçan folklor teriminin sesselliği de Van Gennep'in seçiminde belirleyici olmuştur. Yapay bölümlenmelerin, adlandırmaların yetersizliğini vurgulayan yazar, folklo-

run anlaşılır bir terim olduğunu kabul eder, onu kullanır, sözcüğün neyi "belirtip" neyi "belirtmediği" sorunsalını "aşamalı bir eleme" işlemine göre işler. Bilimselliğini kanıtlamak uğraşında olan her disiplinin kendi sınırlarını çizme konusundaki girişimi anlaşılır bir durumdur. Folklorun bilimselliğinin sınırları kuşkusuz folkloru kendi sınırlarına hapsetmek değildir. Folklor daha önce de anımsattığımız gibi istatistik bir döküm yapmak değil, dönüşerek yinelenen, yeni bağlamlarda güncellenen devingen bir yapıdır. Devingenliğini berkitmenin bir yolu farklı disiplinlerle alışveriş içerisinde olmasıdır. Örneğin dilbilimin uğraş konuları arasında anılan sesbilim, biçimbilim, sözdizim, özellikle de anlambilim ortak toplumsal olgulara gönderme yaptıklarından folklorun da doğrudan kapsam alanına girmektedir. Sözcüklerin anlamları yanında sözcüklerle şeyler, gösterenle gösterilen arasındaki ilişkileri sorgulayan yapısal dilbilimin folklorun verilerini sıklıkla kullanması boşuna değildir. Dilbilimi toplumbilimin, dolayısıyla folklorun bir parçası olarak düşünen kuramcılarının sayısı azımsanmayacak kadar fazladır. Bununla birlikte XIX. yüzyıla gelinceye değin önce istatistiğin, ardından siyasal ekonomik çevrenin, ayrıca tarihin güdümünden kurtarılmak istenen folklorun itilip kalkılan bir uğraş alanı olması bilinen bir durumdur. Örneğin folklor, hukuk alanından neredeyse tümüyle dışlanmıştı. Bir halk hukukundan söz edildiği durumda bundan folklor değil bir tarih görüngüsünde ya da kimi zaman karşılaştırmalı bir etnografya çerçevesinde söz ediliyordu. Hukuk da top-

lumbilimin bir alt dalı olarak bireyler ya da toplumlar arası ilişkileri sorgulamaktadır. Folklor, toplumbilimin bir parçası olarak görüldüğünden hukukta toplumsal ve folklorik olanı olmandan ayırmak gereksinimi de gündeme getirilmiştir. Dilbilim dışında folklorun, tarihsel olduğu kadar karşılaştırmalı bir görüngüde, yine toplumbilimin bir parçası olarak kavranan dinler tarihiyle ilişkileri sürekli ve derin olmuştur. Özgüllüğü ile belirlenen her inanış biçimi folklor gibi psikolojik bir içeriğe hep gereksinim duymuştur. Yöntem ve olgular arasındaki ilişkiler farklı olmasına karşın incelenecek gerceğin pek çok bakımdan ortak olması iki disiplini yan yana koymaya olanak sağlar. İki alanın iç içeliği karşılaştırmanın önünü alabildiğine aralar. Folklor gibi, gözleme dayanan psikoloji yalnızca özel bireylerin değil belli bir grubun ya da toplumun psişik durumlarını incelemeye yönelik olduğundan folklorla yakınlaşır. Folklor kimilerince (örneğin Gino Algranati) (Gennep 1998:20) coğrafyayla birlikte anılsa da daha çok yüzey şekillerinin anlamı ve betimine dayanan coğrafyadan ayrı olarak belli bir insan grubunu odağa aldığından ondan ayrılır. Beşeri coğrafyanın folklorla katkısı sınırlı oranda belge ve bilgi sağlamaktan başka bir şey değildir. Folklorun eğitimle ilişkisi ulusal kimliğin sürdürülmesi, yaşatılması bağlamında gündeme gelmektedir.

Van Gennep'in folklorun değişik disiplinlerle alışverişleri konusundaki gözlemleri folklorun yalnızca kendi verileriyle tanımlanıp sınırlarının belirlenmesini, baştan sona tekilleşmesini, kavramlarının çift anlam yaratmaya-

cak tarzda belirlenmesini, inceleme yöntemlerinin tekilleşmesinin önüne geçmektedir. Dolayısıyla folklorun tek bir tanımından çok değişik tanımlamaları yapılmaktadır. Başka disiplinlerin sorgulama nesnesinin benzerlikleri ya da tersine çeşitliliği ve ayrıntı fazlalığı kavramların kesin çizgilerini belirlemenin güçlüğü, hatta olanaksızlığı tanımlamaları da güçleştirmektedir. Toplumbilim, din, siyaset, ekonomi, psikoloji vb. alanlarla olan içli dışlılığı tanımlı güçleştiren ve değişik tanımlamalar yapmayan zorlayan bir diğer etkidir. Buna göre, süredizinsel bir görüngüden gidildiğinde, başlangıçta İngiltere'de "*eski popüler ürünler*", günlünc fikirler, yanılgılar, sıradan vb. biçiminde anlaşılan folklorun Fransa'da başlangıçta batıl inançlar toplamı olarak anlaşıldığı bilinmektedir. İngiltere'dekine benzer biçimde "arkaik bir dönemin tanıklıkları", "geçmişten kalan şeyler" gibi değerlendirilen folkloru küçümseyici bir tutumun önüne geçmek adına Thoms'un önerdiği sözcük folklorik olguların gerisinde tarihsel bir tutumun bulunduğu gerçeğini de dışarıda bırakmaz. İngiltere'de eski toplumlardan geriye kalan, batıl inanışlar ve yaşarlılığı süren öyküler (tarih), günümüzde kullanılmayan ancak ulaşan fikirler olarak anılır. Efsaneler, alışkanlıklar, gelenekler, bir halkın inanışları folklorun alanındadır. Bu tanımlamalarda yazılı belge ve "miras" sözcükleri olmazsa olmaz konumdadır. Bir gönderge olarak miras alınan belge geleneksel olanın incelenmesinde temel bir işlev üstlenmektedir. Kuşkusuz bu dar tanımlamalar zaman içerisinde genişletilmiş, tanımlamaya psikolojik bir

boyut da eklenmiştir. Böylelikle bir toplumun mantal donanımı biçiminde bir tanımlama önerilmiştir. Artık bir sabanın salt biçiminden çok saban çevresinde yinelenerek ritüelleşen tutumlar dikkate alınmıştır. Folklorik olanın imgesel ve büyüsel özellikleri asıl ilgi çeken yandır. Teknik belirlemelerin ötesinde değişik imgeler, simgeler üzerinden kurgulaştırılan bir yaşam biçimi ilgi çekicidir. ”*Yaşlı kadınların gevezelikleri*” “*kır festivallerinin kuru betimlemeleri*” (Gennep 1998:24) yerine halkın her türden pratiğinin düşünsel yanı öne alınmıştır. Kısacası anlatım biçimi bir toplumun inançları, mantal yaşamı, tinselliği konusunda bilgi verecektir. Bu yaklaşım yapısal dilbilimin, bir yapının nesini değil nasılını sorgulama önerisiyle tümüyle buluşmakta, folklorun geleneksel tanımlamasını modern bir görüngüye çekmektedir. Yine folklorik olanın bıraktığı etki arayışı öne çıktığında bu da yapısal görüngüde yapının nasılının yarattığı etki arayışıyla bir kez daha buluşmaktadır: “*Folklor halkın yazılı olmayan tarihini ve kalıt ve ortam üzerindeki etkilerini deşifre etmeye, modern toplumsal kurumların, alışkanlıkların ve modern inanışların kökenlerini belirlemeye uğraşır.*” Folkloru “*sempatik*” kılan bu arayıştır (Gennep 1998:24). İngiliz ekolünün bilinen ismi Wright, son aşamada bildik tanımlamalarıyla folklorun “*insanlığın özgül bir şeylerini*” ele verdiğini savunur. Aynı özgülük arayışı Alman ekolünde de karşımıza çıkmaktadır: “*Özgül olanın incelemesi olan folklor bir halkın dili ve düşüncesini sarmalayan şeydir hep*” (Gennep 1998: 26). Toplumun tını bu özgülüğün içerisinde-

den doğrudan yansımaktadır. Bu türden tanımlamaların gerisinde de belirleyici olan “*tarihsel unsurlar*” yanında psikolojik boyut belirleyici olmaktadır. Folklor öyleyse yalnızca dışsal bir sorgulama değil aynı zamanda içsel bir sorgulamadır. Bu tutum yazınsal bilimsel temeller üzerine oturtmak adına uğraş veren yapısalcılığın temel bir ilkesiyle örtüşmektedir.

Van Gennep, folklorun Nazi Almanya’sı döneminde faşizmle ilişkilendirilerek; Marksist Rusya’da eskimiş “*tarihsel materyalizm*” kuramlarından yola çıkarak önerilen tanımlamaları dikkate almaz. Öteki ülkelerde folklor konusunda önerilen tanımlamalar bilinen tanımlamaların (özellikle İngiltere’de) bir yinemesidir. Kuşkusuz koşullara, bakış açılara göre tanımlamalar farklılaşabilmektedir. Örneğin Finlandiya’da “*Folklore Fellows*” yalnızca mitleri, masalları, efsaneleri ve belli bir yazınsal görünümü olması koşuluyla kimi oyunları folklorun alanında sayar. Karle Krohn, halk müziğini folklorun alanından çıkarır, gerekçesi ise şudur: bir folklorcudan “*hem bir kulağı hem bir gözü olması beklenmemelidir*” (Gennep 1998:30). Bununla birlikte değişik inanışları, dinleri bu alanın dışında saymaktan geri durur. Halk edebiyatında karşılaştırmalı bakışın önemini öne alır. Bir kişinin folklorun tüm dallarında uzmanlaşması olası olmadığına göre değişik disiplinlerin katılımı anlaşılır bir tutumdur.

Van Gennep, folklorun tanımlamalarına Fransa’nın katkıları konusunda tarihsel bir dizi anımsatma yapar. Örneğin çocuk ve halk oyunlarının ilk kataloglamasını yapanlardan birisi Rabelais olmuştur. Villon, halk

deyişlerini içsel anlamlarından çok sesselikleri ve koşukluk bakımından düzenlemiştir. Edebiyatla uğraşan kimileri anekdotları, ilgi çekici olayları, halk inanışlarını yapıtlarında kullanmasına karşın bunları toplama gibi bir çalışmaya girişmemiştir. Sonraki dönemlerde, XIX. yüzyılın sonlarına gelinceye değin halk inanışlarının birer “batıl inanç” olarak görüldüğü, ancak XX. yüzyıl başlarında Dulaure’la, gerçek anlamda bir folklorcu tutumuyla “*evrensel gelenekler ve alışkanlıklar incelenmeye*” (Gennep 1998:32) başlanmıştır. Bununla birlikte bunların hangi bakımlardan “galya” ya da “kelt” özellikler taşıdıkları konusunda özel bir çaba sarf edilmekten geri durulmamıştır. Başlangıçta folklor adını kullanmayan Dulaure gibi araştırmacılar “Halk Gelenekleri” adını benimsemişlerdir. Toplum yaşamına ilişkin kimi unsurlar bu kategoride anılmıştır. Yazınsal gereç en başta gelendir. Charles Perrault hemen akla gelen isimdir.

Kimi atasözleri, bir halkın imgelemi ya da anlatım yetisi bakımından halk deyişleri karma bir yapıda bir araya toplansa da masallar gibi ayrı birer inceleme konusu yapılmamıştır. Yalnızca hava durumu, hastalık, aile, ahlaki eğilimler, toplumsal durum gibi dış etkenlerle ilişkileri bakımından incelenmişlerdir. Halk şarkıları konusunda çalışmalar ancak birkaç romantik yazarın girişimiyle gündeme gelmiş; birer batıl inanç olarak görülen halk inanışları ise ancak psikolojinin yeni bir bilim dalı olarak ortaya çıkmasıyla folklorun alanına alınmıştır. Batıl inanç denilen inanışlar birer mantal süreç olarak değerlendirilerek sınıflandırılmıştır. Van Gennep, folklorik olguları psikolojik ve yazınsal gö-

rünümleri içerisinde ele almıştır; ona göre Fransız Folkloru’nu “organik bir yapıya” oturtmanın koşulu budur.

Van Gennep kısacası hem folklor sözcüğünü benimsemiş, hem de onu bilimsel bir zemine oturtma çabasında olmuştur; buna karşın André Varagnac’ın tanımlamalarını anımsatarak folkloru toplumbilimin bir parçası olarak görme düşüncesine tümüyle karşı çıkmamıştır: Folklor, doktrinsiz ortak inanışlar, kuramsız ortak pratikler toplamıdır (Gennep 1998:40). Olgular ortaklık özelliği sunduklarından toplumbilimin alanında konumlanırlar. Bunlar işlevseldir, ancak zaman içerisinde işlevleri değişebilir. Biçim sürse de işlev farklılaşabilir Bu durumda folklorik aktarımdan söz edilir. Varagnac’ın “*folklorun metinlerarasılığı*” olarak adlandırdığımız yeni yaklaşıma uyan tanımlamalarını Van Gennep de benimser (Gennep 1998:40). Yalnızca onun kimi kavramsal tercihlerini eleştirmekle yetinir: “halk” yerine “kolektif” denmesi halk kavramını gözden sileceği için böyle bir karşı çıkışı yapar.

Dilbilimdeki karşılığıyla söylersek, her sözcenin bir sözcelem öznesi olduğuna göre, folklorik olguların, ürünlerin öznesi ‘Halk’tır. Kavramın niteleme biçimi nesnenin öznece üretildiği durumlarda kullanıma sokulur. O, doğurduğu tüm etkilerle (akla uygun, saçma, siyasal, dinsel vb.) halkın yarattığı, üretip ortaya koyduğu her şeydir. Üretilen ürünlerin özgünlüğü belirleyicidir. Halk arasında ancak özgün olan dolaşımda olabilmektedir. Bilinçli ya da bilinçdışı bir biçimde ürünün benimsenip içselleştirilmesinin temel koşulu budur. Kimileri ise (Coirault ve Hoffmann-Krayer) buna köken ve kullanım değerini ve orta-

mı ekler (Gennep 1998:42). Ürünün sürekli kullanımda olması ayrıca onu yapaylıktan kurtarmaktadır. Örneğin 'Külkedisi' motifi yalnızca Fransa'da değil, tüm Avrupa'da ve dünyada bulunduğundan alabildiğine özgünleşip yapaylıktan kurtulmuştur. Bu tür durumlarda karşılaştırmalı yöntemle başvurulması bir zorunluluk durumuna gelmiştir. En yeni adlandırmayla, metinlerarasılık (doğasında karşılaştırma vardır) zorunlu bir aşamadır. Bu yaklaşımla temel izleklerin belli bir sınıflandırması, ayrıntıların özgülüklerin yanında türsel tanımlamaları yapılarak evrenselleri de (Aktulum 2013:101-126) belirlenebilmektedir. Bunu etkili yapabilmenin bir koşulu sözlü anlatım yanında yazılı anlatımı folklorun alanına katmaktır. Folklorun devingenliğini ortaya koymanın yollarından birisi budur: başka dönemlerde yinelenmek. Devingenlik artık ürünlerin yazıya geçirilmesi, bir başka deyişle metinleştirilmesiyle sağlanmaktadır: "*Folklor artık kıpırtısız bir bilim dalı olarak görülmemelidir*" (Gennep 1998:47). Ayrıca hiçbir folklorik olgunun tek başına, ötekilerden kopuk olarak okunmaması gerekliliği, gözlemlenen pek çok ayrıntının bir odakta toplanması yanında her bir ayrıntının da başka koşullarda yeni bir odak oluşturma olasılığının olması devingenliğin metinlerarasılığa bağlanan bir başka yönüdür. Bu yaklaşım kaynakların derlenip toplanmasından başka (kimileri bundan geçmişin kalıntıları diye söz eder; örneğin Dom Martin, Dulaure, Sébillot, Gaidoz, Gaston Paris vd.) (Gennep 1998:92-93) dönemin koşullarına, bilimsel gelişmelere göre değerlendirilmesi için gerekli olan yöntemin önemine vurgu yapar. Baskın çıkan yöntem ise ço-

ğunlukla karşılaştırmadır. Bununla birlikte folklorik olguların incelenmesi konusunda, her birinin kendi bağlamı göz önünde bulundurularak, değişik parametrelerin göz ardı edilmemesi önerilir: dilsel, coğrafi, ekonomik, tanrıbilimsel, siyasal vb. Van Gennep, folklorun son aşamada tanımlamasını en kayda değer anahtar sözcükleri yan yana koyarak önerir: "*Folklor, geleneklerin ve göreneklerin yöntemli bir incelemesi, yani bilimidir*" (Gennep 1998:102). Bunlar zaman içerisinde değişime uğrasalar bile "içsel işleyişleri neredeyse aynı kalır"; gelenek devingen bir yapıda olduğundan "*kimi zaman şu yönde, kimi zaman öteki yönde devinir*" (Gennep 1998:102). Yapısalcıların önerilerine koşut bir biçimde görünürdeki çeşitliliğin gerisinde, derin yapıdaki değişmezleri belirlemek, sürerliliklerini kavramak, kısacası yapıyı ortaya koymak istenir.

Sonuç olarak; Arnold Van Gennep'in *Fransız Folkloru* başlıklı yapıtı folklorun bilimsel bir uğraş olarak kendi verileriyle tanımlanması gereğinden söz ederken folklorik ürünleri cansız birer nesne olarak ele alan toplumbilimsel bakıştan uzak durur. Bir toplumun imge evrenini açığa çıkaran düşünce ve inanış odaklı bir tutum izleyerek nesnenin durağanlığı anlayışına karşı çıkar, değindiğimiz gibi onu devingen bir unsur olarak değerlendirir. Karşılaştırmalı bir yaklaşımla folklorik ürünlerin arkasındaki çokdilliliği tarih, filoloji, felsefe, din bilimleri, dinler tarihi gibi disiplinlere yaslanarak çokkültürlü bir perspektife yerleşerek kavramaya uğraşır. Bir toplumun kendi gerçekliğini yaratıp algılama biçimi konusundaki saptamalarını bir ürün (masallar, efsaneler, ritüeller, şarkı sözleri vb.) ya da ürüne

bağlanan imgeler üzerinden kavrar. Benimsediği yöntem bilimseldir; bir başka anlatımla özneliği bir yana bırakarak ürünü dizgeselliği içinde tanımlar, içsel anlamını algılamak adına bir sınıflandırma ögesini yaklaşımında başköşeye oturtur, unsurlar arasındaki ilişkileri belirler, temel kavramları ortaya koyar; tüm çabası folkloru bir düşünme nesnesi yapmak, folklorun özgüllüğünü böyle bir girişimle ortaya koymaktır. Bir adım daha ileri atarak, ayrıca kültürel olguları değişkenlikleri, çeşitliliği, dönüşümleri içerisinde ele alarak toplumsal alışkanlıkların tektipleştirilmesinin önüne geçer, gelişimlerinin önünü aralar, folkloru ideolojileşmekten uzak tutmaya uğraşır. Folklorik ürünlerin zaman içerisinde işlevlerinin değişebileceği türünden bir saptamayla günümüzdeki metinlerarasılık kuramlarının önerileriyle buluşur. Ona göre folkloru kıpırtısızlaşmaktan kurtarmanın en etkin yolu budur.

KAYNAKÇA

- Aktulum, Kubilay, "Folklorik İmgelem", Milli Folklor, no 101, 2014, s. 277-290
- Aktulum, Kubilay, Folklor ve Metinlerarasılık, Çizgi Kitabevi, Konya 2013
- Frazer, James Georges, *le Totémisme*, Edinburgh, 1887
- Gennep, Arnold Van, *le Folklore Français*, I, II, III, IV, Robert Laffont, Paris, 1998- 1999
- Gennep, Arnold Van, *Halk Edebiyatı Dersleri – Folklor*, çev. Pertev Naili Boratav, haz. S. Koz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2000
- Gennep, Arnold Van, *Tabou et totémisme à Madagascar; étude descriptive et théorique*, Paris, E. Leroux. 1904
- Gennep, Arnold Van, *Mythes et légendes d'Australie : études d'ethnographie et de sociologie*, Paris, E. Guilmoto. 1906
- Gennep, Arnold Van, *Linguistique et ethnologie II. Essai d'une théorie des langues spéciales*, Revue des études ethnographiques et sociologiques, yöneten: Arnold Van Gennep, Paris, Paul Geuthner, no 6-7, p. 327-337, 1908.

- Gennep, Arnold Van, *Religions, mœurs et légendes : essais d'ethnographie et de linguistique*, 5 séries, Paris, Mercure de France, 1908-1914
- Gennep, Arnold Van, *De quelques rites de passage en Savoie*, Paris, Leroux, 1910
- Gennep, Arnold Van, *La formation des légendes*, Paris, Flammarion 1910.
- Gennep, Arnold Van, *Les demi-savants*, Paris Mercure de France, 1911
- Gennep, Arnold Van, *Les rites de passage : étude systématique*, Paris, E. Nourry; 1909, yenidenbasım 1981.
- Gennep, Arnold Van, *La Savoie vue par les écrivains et les artistes*, Paris, éditions Louis Michaud, 1913.
- Gennep, Arnold Van, *En Algérie*, Paris, Mercure de France, 1914.
- Gennep, Arnold Van, *L'état actuel du problème totémique*, Paris, Leroux, 1920.
- Gennep, Arnold Van, *Traité comparatif des nationalités*. Cil I: *Les éléments extérieurs de la nationalité*, Paris, Payot; 1922, yenidenbasım: 1995.
- Gennep, Arnold Van, *Le Folklore*, Paris, Librairie Stock, Les Classiques des sciences sociales, 1924.
- Gennep, Arnold Van, *Le Folklore du Dauphiné (Isère). Étude descriptive et comparée de psychologie populaire. Avec huit cartes folkloriques et linguistiques*. Cil I : I. Du berceau à la tombe. II. Cérémonies périodiques. Cil II : II. Cérémonies périodiques (fin). III. Magie, médecine et météorologie populaires. IV. Littérature populaire, jeux et chansons. Paris, Maisonneuve, 1933
- Gennep, Arnold Van, *Le Folklore de la Flandre et du Hainaut français (département du Nord)*, Paris, Maisonneuve, 2 cilt; Monfort,Brionne, 1981, 1935-1936
- Gennep, Arnold Van, *Le Folklore de l'Auvergne et du Velay avec 10 cartes folkloriques et 2 photos*. Paris, Maisonneuve, 1942
- Sébillot,Paul, *Folklore de France*, Editions Imago, Paris, 1904
- Strauss, Claude-Lévi, *Yaban Düşünce*, çev. Tahsin Yücel, YKY, İstanbul, 1994
- Todorov, Tzevetan, *Yazın Kuramı, Rus Biçimcilerinin Metinleri*, çev. Sema ve Mehmet Rifat, YKY, İstanbul, 2010